

УДК 378.1:378.68

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-32

О.О. ФАЙЕРМЕН,

*аспірант кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИМОГИ ДО МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

У статті розкрито проблему сучасних вимог до майбутніх фахівців соціономічної сфери. З'ясовано, що до соціономічних відносять професії, які передбачають постійну роботу з людьми й безпосереднє спілкування у процесі професійної діяльності з метою здійснення ділових безпосередніх або опосередкованих контактів, зокрема надання того чи іншого виду допомоги людині або групі людей; визначено предмет і мету професійної діяльності представників соціономічної сфери. Обґрунтовано авторську позицію щодо віднесення психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників і фахівців із соціальної роботи до групи фахівців соціономічної сфери. Проаналізовано вимоги до фахівців соціономічної сфери як надавачів соціальних послуг, тобто дій, спрямованих на профілактику, подолання складних життєвих обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб / сімей, які в них перебувають. Показано, що зазначені вимоги закладено в міжнародних документах, зокрема «Global Standards for Social Work Education And Training» та Стандартах вищої освіти спеціальностей 053 Психологія, 231 Соціальна робота.

Акцентовано увагу на професійних якостях фахівців соціономічних професій, які забезпечують ефективність виконання професійних функцій: відповідальність за якість роботи з клієнтами, альтруїстичні якості, толерантність, гнучкість у спілкуванні (системи «фахівець – клієнт», «фахівець – група / групи клієнтів»), емпатія, спроможність до налагодження довірливих стосунків із клієнтом, віра в можливість ефективної допомоги клієнту; упевненість у собі, психологічні якості, спрямованість на досягнення професійного успіху, налаштованість на творення добра для клієнтів і надання їм професійної допомоги. Зроблено висновок щодо доцільності моделювання змісту й технологічного забезпечення підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери, що забезпечило б формування їх готовності до підтримки батьків дітей з особливими потребами, розвиток таких професійних якостей, як емпатія, емоційний інтелект, толерантність і рефлексивність.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх фахівців соціономічної сфери, вимоги до фахівців соціономічної сфери, стандарт вищої освіти, професійні якості фахівців соціономічних професій.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Інтенсивний розвиток соціальної сфери, поглиблення існуючих та поява нових соціально-економічних та соціокультурних проблем, загострення потреб вразливих категорій населення, зокрема сімей, які виховують дітей з особливими потребами, на яких і спрямовується діяльність фахівців соціономічної сфери, потребують залучення нових ідей, інноваційних підходів до професійної підготовки нової генерації зазначених фахівців, професійна діяльність яких в інклюзивному освітньому середовищі спрямована на підтримку таких родин, співпрацю з батьками, які відчувають біль, горе, кризу, почуття провини, дисгармонію власного особистісного стану, нерідко впадають у відчай, перебувають у ситуації морально-духовної травми, пов'язаної з невизначеністю соціального статусу дитини; створення середовища, де діти почуватимуться щасливими та захищеними, відчуватимуть підтримку родини та зможуть максимально розвивати власний потенціал.

Актуальність проблеми додатково зумовлена суспільним запитом щодо підвищення професійного рівня майбутніх фахівців соціономічної сфери, що відображено в державних документах (Закон України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), державних галузевих стандартах спеціальності 231 Соціальна робота (2019 р.) та 053 Психологія (2019 р.).

Аналіз останніх досліджень. На початку XXI ст. окремі аспекти підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери до професійної діяльності розглянуто в дисертаційних дослідженнях й монографіях за такими напрямками, як: підготовка фахівців соціономічних професій до проектування професійної діяльності (О. Біла [1]), технологія формування конфліктологічної культури фахівців соціономічних професій (Т. Браніцька [2]), теоретико-методологічні засади застосування інноваційних технологій у підготовці фахівців соціономічних професій у вищій школі (Л. Буркова [3]), теорія і методика професійної підготовки до розв'язання конфліктів у професійній діяльності (С. Калаур [6]), теорія і практика формування професійної надійності майбутніх спеціалістів соціономічної сфери діяльності (В. Корнецьук [8]), теорія і методика формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій (О. Пришляк [10]) та ін.

Незважаючи на наявні дослідження, акцентуючи увагу на питаннях підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери до підтримки батьків дітей з особливими потребами, вважаємо за необхідне здійснити аналіз поглядів науковців на вимоги до зазначеної групи фахівців.

Мета статті полягає в розкритті поглядів зарубіжних та вітчизняних науковців на визначення переліку компетентностей, професійних якостей фахівців соціономічної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімкі перетворення українського суспільства привели до зміни установок на постать фахівця соціономічної сфери, чия діяльність покликана гармонізувати всі сфери соціальної взаємодії.

Перш за все зазначимо, що до соціономічних (тип «людина – людина») належать професії, що передбачають постійну роботу з людьми й безпосереднє спілкування у процесі професійної діяльності з метою здійснення ділових безпосередніх або опосередкованих контактів, зокрема надання того чи іншого виду допомоги людині або групі людей. Предметом праці фахівців соціономічних професій є міжособистісні відносини соціального характеру (О. Леонтьєв [9, с. 183]), взаємодії, які дозволяють розв'язувати соціальні і міжособистісні проблеми клієнтів, а основною метою професійної діяльності – соціальна підтримка, допомога, гармонізація міжособистісних стосунків у конфліктних ситуаціях, аналіз та прогнозування соціальних взаємодій; підтримка людини у складних життєвих обставинах, кризових ситуаціях з метою активізації внутрішнього психічного потенціалу, передавання інформаційних, матеріальних та інших ресурсів, необхідних для подолання проблем (С. Гвоздів [4, с. 40–47]). Під фахівцями соціономічної сфери розуміємо психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників і фахівців із соціальної роботи, які під час виконання професійних функцій здійснюють «допоміжну діяльність» (К. Роджерс [11]).

Отже, підтримуємо позицію О. Пришляк, що «типovими представниками соціономічних професій є фахівці, які володіють і усвідомлено застосовують спеціальні знання, уміння й навички реалізації «допоміжних технологій», що передбачають підтримку у складних життєвих обставинах і застосовуються з метою наснаження, активізації внутрішнього потенціалу, передавання інформаційних, матеріальних та інших ресурсів, необхідних для подолання кризових і проблемних ситуацій, та створення оптимальних умов життєдіяльності, забезпечення і реалізації людини» [10, с. 24–25].

Відповідно до Закону України від 17.01.2019 № 2671-VIII «Про соціальні послуги» [5], фахівець – представник групи соціономічних професій є надавачем соціальних послуг, тобто дій, спрямованих на профілактику, подолання складних життєвих обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб / сімей, які в них перебувають. До професійних обов'язків фахівця із соціальної роботи (соціального педагога) належить також налагодження процесу надання соціальних послуг на рівні об'єднаних територіальних громад шляхом організації діяльності центру / відділу надання соціальних послуг, міждисциплінарної команди або залучення громадських організацій, благодійних фондів або фізичних осіб підприємців [15]. До основних завдань соціального працівника (соціального педагога) відносять: здійснення соціальної роботи, соціального супроводу сімей / осіб в СЖО, надання соціальних послуг, координація надання соціальних послуг іншими надавачами [5].

Вимоги до зазначених фахівців закладено в міжнародних документах, стандартах вищої освіти.

Так, у 2020 р. Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (IASSW) та Міжнародна федерація соціальних працівників (IFSW) розробили й затвердили Глобальні стандарти підготовки соціальних працівників (Global Standards for Social Work Education And Training: <https://www.iassw-aiets.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/> [16]), які служать орієнтиром, репрезентують професійне випереджальне бачення того, як має розвиватися практика соціальної роботи та освіта в цій сфері, яких компетентностей потребують соціальні працівники і що мають зробити освітні програми задля забезпечення належної кваліфікації своїх випускників. Основними цілями оновлених глобальних стандартів визначено: забезпечення узгодженості в наданні освіти із соціальної роботи з визнанням та поцінуванням водночас різноманітності, справедливості та інклюзивності; забезпечення відповідності освіти із соціальної роботи цінностям та політиці професії; підтримка та захист працівників, студентів та користувачів послуг, які беруть участь у навчальному процесі; забезпечення того, щоб наступне покоління соціальних працівників мало доступ до якісного навчання, можливостей, які також включають знання про соціальну роботу, що випливають з досліджень, досвіду, політики та практики; виховання духу співпраці та передавання знань між різними школами соціальної роботи, а також між освітою, практикою та дослідженнями соціальної роботи [16].

Радою з освіти США розроблено 10 критеріїв компетентності працівника соціальної сфери, який повинен вміти: ідентифікувати й оцінити ситуацію в тих випадках, коли потрібно почати (або припинити), посилити, відновити, захистити відносини між людьми і соціальними інститутами; розробити план, базований на оцінці проблеми, вивченні досягнення цілей і адекватних заходах, а також забезпечити його виконання з метою поліпшення добробуту людини; розвивати здібності особи у вирішенні проблем, подоланні стресів; зв'язати людей із системами, які забезпечують їх ресурсами, послугами і можливостями; ефективно захищати найбільш дискримінованих та вразливих членів громад; сприяти ефективності і гуманності дій систем, які забезпечують людей послугами, ресурсами і можливостями; брати активну участь у створенні нових, модифікованих або удосконалених систем послуг, ресурсів і можливостей, які є більш обґрунтованими і чутливими до запитів споживачів послуг, а також у ліквідуванні тих систем, які не є доцільними, ефективними; оцінити ефективність виконаної роботи; постійно вдосконалюватися в професії, розширюючи базу професійних знань і дотримуючись стандартів та етичних норм професії; сприяти вдосконаленню служби / організації, представником якої він є [14, с. 68].

У розробленому у 2019 р. Стандарті вищої освіти України у галузі знань 23 Соціальна робота спеціальності 231 Соціальна робота (Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 р. № 556, № 557) серед спеціальних компетентностей соціального працівника чітко визначено: здатність до критичного оцінювання соціальних наслідків політики у сфері прав людини, соціальної інклюзії та сталого розвитку суспільства; здатність до оцінки процесу і результату професійної діяльності та якості соціальних послуг; здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їхніх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей; здатність взаємодіяти з клієнтами, представниками різних професійних груп та громад; здатність до сприяння підвищенню добробуту і соціального захисту осіб, здійснення соціальної допомоги та надання підтримки тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах. Отже, соціальний працівник, надаючи соціальні послуги, підтримуючи клієнтів, має вміти автономно приймати рішення в складних і непередбачуваних ситуаціях; виконувати рефлексивні практики в контексті цінностей соціальної роботи, відповідальності, у тому числі для запобігання професійного вигорання; аналізувати соціальний та індивідуальний контекст проблем особистості, сім'ї, соціальної групи, громади, формулювати мету і завдання соціальної роботи, планувати втручання в складних і непередбачуваних обставинах відповідно до цінностей соціальної роботи; організовувати спільну діяльність фахівців різних галузей і непрофесіоналів, здійснювати їх підготовку до виконання завдань соціальної роботи, ініціювати командування та координувати командну роботу; надавати підтримку клієнтам, зокрема батькам дітей з особливими потребами,

встановлювати та підтримувати відносини з клієнтами на підґрунті взаємної довіри та відповідно до етичних принципів і стандартів соціальної роботи, надавати їм психологічну підтримку й наснажувати клієнтів.

Щодо підготовки майбутніх психологів, то в Стандарті вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 Психологія (затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 24.04.2019 р. № 564, № 565), визначаючи спеціальні (фахові, предметні) компетентності зазначених фахівців, акцентується увага на їх здатності організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову); складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій; складати та реалізовувати програму психопрофілактичних та просвітницьких дій, заходів психологічної допомоги у формі лекцій, бесід, круглих столів, ігор, тренінгів, тощо відповідно до вимог замовника. Психолог має вміти робити психологічний прогноз щодо розвитку особистості, груп, організацій; розробляти програми психологічних інтервенцій (тренінг, психотерапія, консультування тощо), реалізовувати їх в індивідуальній та груповій роботі, оцінювати якість.

Аналіз численних підходів до виокремлення професійних якостей фахівців соціономічних професій (Л. Буркова [3], Н. Волкова, Н. Різун [19], С. Калаур [6], В. Корнещук [8], О. Пришляк [10], Л. Романовська [12]) та ін., дозволив виокремити найвагоміші для нашого дослідження: відповідальність за якість роботи з клієнтами, рівень сформованості професійної і комунікативної компетентностей, професійних та морально-вольових якостей; сприятливість психологічного клімату в колективі. Щодо особистісних якостей, які мають бути притаманні фахівцю соціономічних професій, то дослідники акцентують увагу на альтруїстичних якостях (людяність, уважність, чуйність, доброта, тактовність тощо); толерантності, гнучкості у спілкуванні (системи «фахівець – клієнт», «фахівець – група / групи клієнтів»), емпатії до навколишніх людей з метою надання їм необхідної допомоги під час вирішення нестандартних життєвих ситуацій, спроможності до налагодження довірливих стосунків з клієнтом; ентузіазмі та оптимізмі, вірі в можливість ефективної допомоги клієнту; впевненості в собі, психологічних якостях (відповідальність, комунікабельність, адекватна самооцінка, самоконтроль, самокритичність, стресостійкість, спроможність до тривалих психологічних напружень та ін.), високому рівні життєвих домагань, спрямованості на досягнення професійного успіху, налаштованості на творення добра для клієнтів і надання їм професійної допомоги.

Наведемо погляди окремих дослідників. Так, П. Тревічик (P. Trevithick) [18] констатує, що соціальному працівнику має бути притаманний певний рівень психологічної готовності для забезпечення максимальної результативності виконання професійних обов'язків, серед яких: надання якісної психологічної підтримки, виконання посередництва шляхом взаємодії з практикуючими психологами, психотерапевтами, лікарями-психіатрами, педагогами, фахівцями з права тощо.

За твердженням Г. Слозанської, соціальні працівники повинні мати такі групи якостей у контексті надання соціальних послуг: гуманістична спрямованість (гуманізм, чесність, емпатія); особиста і соціальна відповідальність (об'єктивність, відповідальність, самокритичність); почуття власної гідності та поваги до інших людей (терпимість, спостережливість, ввічливість); готовність зрозуміти інших і прийти на допомогу (комунікабельність, ініціативність, справедливість); стресостійкість (оптимізм, самовладання, життєрадісність); особиста адекватність та соціальна адаптивність (самооцінка, креативність, прагнення до самовдосконалення, творче мислення) [15].

На думку Д. Сай, соціальні працівники покликані сповідувати принципи гуманізму та поваги до людей, їхнього життя, праці, навчання, спілкування і творчості, надавати необхідну морально-психологічну та соціальну допомогу, впливати на ціннісні орієнтації та керуватися високими моральними нормами, дотримуватись етичного кодексу фахівців із соціальної роботи, ухвалювати виважені морально-етичні рішення, виявляти відповідальне й гуманне ставлення до людей [13, с. 1].

Щодо фахівців із соціальної роботи, які працюють із сім'ями з дітьми, то ми повністю поділяємо думку З. Кияниці, Ж. Петрочко [14, с. 73], що ефективність їхньої діяльнос-

ті визначається не особистісними якостями (емпатія, гідність, щирість, ініціативність, гнучкість, наполегливість, здоровий глузд, милосердя, патріотизм), а й усталеними особистісними переконаннями, від яких залежить відповідне рішення чи дія.

Стосовно соціальних педагогів, то вагомими є погляди А. Капської, яка серед компетентностей, які повинен мати соціальний педагог, особливо виділяє вміння надавати допомогу окремій людині чи групі людей, які опинилися у складній життєвій ситуації, шляхом підтримки, консультування, реабілітації, патронажу та інших видів соціальних і психологопедагогічних послуг; актуалізувати потенціал самопомоги особам, які опинилися у скрутній ситуації [7, с. 16–17].

К. Сюрел [17] констатує, що ключовою компетенцією для соціальних педагогів, що підтримують сім'ї зі складними потребами, є здатність діяти та адаптуватися до різноманітних мінливих сімейних ситуацій [17]. Як свідчить узагальнення опрацьованих нами матеріалів, всі перелічені якості є актуальними і для фахівців соціономічних професій.

Висновок. Отже, основні вимоги до особистості фахівця соціономічних професій закладені в міжнародних документах, стандартах вищої освіти й охоплюють інтелектуальну, моральну, емоційну та спонукальну сфери, особистісні психічні процеси; духовно-культурну, естетичну сфери. Сам же фахівець має перебувати у процесі невинного професійного саморозвитку і самовдосконалення.

Становлення майбутнього фахівця соціономічної професії відбувається під час навчання у закладі вищої освіти. Зрозуміло, що забезпечення якості освіти майбутніх фахівців, які навчаються за відповідними освітньо-професійними програмами у ЗВО, є запорукою здатності випускника конкретної спеціальності виконувати в майбутньому покладені на нього професійні функції. *Перспективи подальших досліджень* вбачаємо у моделюванні змісту й технологічного забезпечення підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери, що забезпечило б формування їх готовності до підтримки батьків дітей з особливими потребами, розвитку таких професійних якостей як емпатія, емоційний інтелект, толерантність і рефлексивність.

Список використаної літератури

1. Біла О.О. Теорія і методика підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери до проектування професійної діяльності: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2014. 560 с.
2. Браніцька Т.Р. Конфліктологічна культура фахівців соціономічних професій: технологія формування: монографія. Вінниця: Нілан ЛТД, 2018. 460 с
3. Буркова Л.В. Теоретико-методологічні засади застосування інноваційних технологій у підготовці фахівців соціономічних професій у вищій школі: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2011. 584 с.
4. Гвозд'їн С.В. Підготовка майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей до безпеки життя і професійної діяльності як соціально-педагогічна проблема. *Педагогіка безпеки*. 2016. № 1 (1). С. 40–47.
5. Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення 4.09.2021).
6. Калаур С.М. Система професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання конфліктів у професійній діяльності: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2018. 676 с.
7. Капська А.Й. Деякі аспекти професійної підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка*. Серія: Педагогічні науки. 2010. № 15. С. 12–16.
8. Корнешук В.В. Теорія і практика формування професійної надійності майбутніх спеціалістів соціономічної сфери діяльності: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. / ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського». Одеса, 2010. 44 с.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд. Москва: Политиздат, 2009. 304 с.
10. Пришляк О.Ю. Теорія і методика формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2021. 560 с.

11. Роджерс К.Р. Становление личности: взгляд на психотерапию. Москва: Эксмо-Пресс, 2011. 416 с.
12. Романовська Л.І. Система підготовки фахівців соціальної сфери за кордоном на прикладі розвинених країн. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 3. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&121DBN=UJRN&P21DBN=U
13. Сай Д.В. Формування моральних цінностей майбутніх соціальних працівників у процесі волонтерської діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Харків, 2016. 20 с.
14. Кияниця З.П., Петрович Ж.В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2 ч. Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
15. Слезанська Г.І. Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи у територіальних громадах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2019. 40 с.
16. IASSW, IFSW (2020). Global Standards for Social Work Education And Training. URL: <https://www.iassw-aiets.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/>
17. Surel C, Douglas Sj, Finley Aj, Priver A. The Diverse Practice of Social Pedagogues: Case Examples From Denmark, Scotland, and Germany. *Children Australia*. 2011. Vol. 36. № 2. P. 219–223.
18. Trevithick P. Social Work Skills a practice handbook. Open University Press. 2005. 96 p.
19. Volkova Nataliia P., Rizun Nina O., Nehrey Maryna V. Data science: opportunities to transform education. Proceedings of the 6th Workshop on Cloud Technologies in Education (CTE 2018). Kryvyi Rih, Ukraine, December 21, 2018. P. 48–73.